

TÜRKLERDE GÖÇ GELENEĞİ VE ÇADIR KÜLTÜRÜ THE TRADITION OF MIGRATION AND TENT CULTURE AMONG THE TURKS

✉ İsmail KARAKOÇ¹

1 Dr., Tarih Öğretmeni, Ankara/Türkiye

Öz

Orta Asya'nın iklimi ve coğrafi şartları, Türklerin geçim kaynağı olarak hayvancılığı benimsemesine neden olmuştur. Bu durum, onların ekonomik faaliyetlerini sürdürülebilir kılmak amacıyla yıl içinde yaylak ve kışlak olarak tabir edilen mekânlar arasında göç etmelerini zorunlu hâle getirmiştir. Mevsimsel döngüde gerçekleştirilen bu yer değiştirmeler, beraberinde konargöçer bir yaşam biçiminin benimsenmesi sonucunu doğurmuştur. Türk kültürünün ana çerçevesini oluşturan bu yaşam tarzında göç faaliyetleri, belirli düzen ve esaslara göre gerçekleştirilerek zamanla bir gelenek haline dönüşmüştür. Bununla birlikte Türkler, konargöçer yaşam tarzında taşınması kolay olan ve hava koşullarına bağılı olarak sıcak ve soğuga karşı dayanıklı malzemeden üretilen çadırları mesken olarak kullanmışlardır. XI. yüzyılda Kaşgarlı Mahmud tarafından hazırlanan *Dîvânu Lugati't Türk*, Türklerde gelişen bu göç geleneğı ve çadır kültürü hakkında kıymetli bilgiler sunmaktadır. Söz konusu eserde Türklerin yıl içinde yaylak ve kışlak olarak adlandırılan mekânlar arasında gerçekleştirdiğı göç hareketlerinin pek çok aşamasına ilişkin bilgilere ulaşmak mümkündür. Kaşgarlı Mahmud'un aktarımlarına göre çadırların toplanmasıyla başlayan hazırlıklar günlük yaşamda kullanılan eşyaların belirli bir düzen içinde hayvanlara veya taşıtlara yüklenmesiyle devam etmiştir. Ardından göç konusunda deneyimli kişilerin önderliğinde yolculuk sırasında takip edilecek güzergâhlar tespit edilmiş, bu güzergâhların özellikle hayvanların ot ve su ihtiyacını karşılayabilecek kaynaklara yakın olmasına dikkat edilmiştir. Son olarak göç tamamlandıktan sonra yeni bölgeye yerleşim sağlanmıştır. Bu bilgilerin yanı sıra Kaşgarlı Mahmud göç edilen bölgede Türklerin barınak olarak kullandığı çadırların kurulum aşamalarına da değinmektedir. Bu çalışma, Türklerin yaşamının vazgeçilmez bir parçası olan göç geleneğı ile çadır kültürünü, *Dîvânu Lugati't Türk*'te yer alan bilgiler ışığında yeniden kurgulamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Dîvânu Lugati't Türk*, Konargöçer Hayat, Göç, Hayvancılık, Çadır.

Abstract

The climate and geographical conditions of Central Asia led the Turks to adopt animal husbandry as their livelihood. This situation necessitated their migration between places known as yaylag and kışlag throughout the year in order to sustain their economic activities. These seasonal migrations resulted in the adoption of a nomadic lifestyle. Within this lifestyle, which forms the main framework of Turkish culture, migration activities were carried out according to certain rules and principles, eventually becoming a tradition. Furthermore, the Turks used tents as dwellings in their nomadic lifestyle, which were easy to transport and made of materials resistant to heat and cold, depending on weather conditions. The *Dîvânu Lugati't Türk*, compiled by Kaşgarlı Mahmud in the 11th century, provides valuable information about this tradition of migration and tent culture that developed among the Turks. In this work, it is possible to find information about many stages of the migration movements carried out by the Turks between places called yaylag and kışlag throughout the year. According to Kaşgarlı Mahmud's accounts, preparations began with the gathering of tents and continued with the loading of everyday items onto animals or vehicles in a specific order. Subsequently, under the leadership of experienced migrants, the routes to be followed during the journey were determined, with particular attention paid to ensuring that these routes were close to sources that could meet the animals' need for fodder and water. Finally, after the migration was completed, settlement in the new region was established. In addition to this information, Kaşgarlı Mahmud also mentions the stages of setting up the tents used by the Turks as shelters in the region to which they migrated. This study aims to reconstruct the tradition of migration and tent culture, which are an indispensable part of Turkish life, in light of the information found in *Dîvânu Lugati't Türk*.

Keywords: *Dîvânu Lugati't Türk*, Nomadic Life, Migration, Livestock, Tent.

Sorumlu yazar: İsmail KARAKOÇ

Dr., Tarih Öğretmeni, Ankara/Türkiye

E-mail: ismailkarakoc777@gmail.com ORCID ID: 0000-0002-3386-5727

Geliş tarihi: 23.01.2026 Kabul tarihi: 04.03.2026 Publication Date: 04.03.2026

Atıf bilgisi: Karakoç, İ. (2026). Türklerde Göç Geleneğı ve Çadır Kültürü, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 45(80), 43-53.

Giriş

Tarihsel süreçte, toplumların yaşam sürdükları coğrafyalar ile kültürel gelişimleri arasında sıkı bir bağ bulunduğu bilinmektedir. İklim koşulları, yer şekilleri, bitki örtüsü ve su imkânları gibi pek çok çevresel faktör toplumların kültürel gelişiminde önemli rol oynamıştır. İnsan ve mekân arasında kurulan bu yakın ilişki, uzun yıllar boyunca tekrarlanan gelen uygulamalar neticesinde toplumsal hafızaya işlenmiş ve zamanla kültürel bir kimliğe dönüşmüştür. Türkler de tarih sahnesine çıktıkları andan itibaren atayurtları Orta Asya'nın¹ iklim ve coğrafi şartlarının tesiri altında kalmış ve bu yönde bir kültürel gelişim göstermiştir.

Orta Asya'nın uçsuz bucaksız bozkırlarında yaşam süren Türkler, coğrafyanın kendilerine sunduğu imkânlar dâhilinde iktisadî faaliyetlerinin merkezine hayvancılığı yerleştirmişlerdir.² Bu durum hayvanları otlatabilmek için yıl içinde yaylak ve kışlaklar arasında yer değiştirmeyi zorunlu kılmıştır.³ Mevsimsel döngüde tekrarlayan bu mekân değişikliği zamanla Türklerde münhasır bir göç geleneğinin oluşumuna zemin hazırlamıştır.

Bu çalışmada XI. yüzyılda Kâşgarlı Mahmud tarafından kaleme alınan ve Türk dilinin ilk ansiklopedik sözlüğü olmasının yanı sıra Türklerin tarihi, kültürü, adet ve gelenekleri, yaşam biçimleri, iktisadî teşebbüsleri, yeme-içme alışkanlıkları ve giyim-kuşamlarına ilişkin zengin bilgiler ihtiva eden *Dîvânu Lugati't Türk* çerçevesinde, Türklerde göç geleneği ve çadır kültürü ele alınmıştır. Konu kapsam bakımından oldukça geniş olmakla birlikte araştırma Kâşgarlı Mahmud'un *Dîvânu Lugati't Türk* adlı eserinde aktardığı bilgiler nispetinde sınırlı tutulmuştur.

Türklerde Göç ve Göç Geleneği

Göç, bireylerin ya da toplumların siyasi, iktisadi veya içtimaî gerekçelerle bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine taşınması eylemidir. *Dîvânu Lugati't Türk*'te bu eylem *köç*- "göç"⁴ kelimesiyle ifade edilmiştir. Orta Asya'nın geniş bozkırlarında hayvan besiciliğiyle uğraşan Türkler, iktisadî faaliyetlerinin gereği olarak yılın belirli dönemlerinde yaylak ve kışlak olarak tabir edilen mekânlar arasında göç etmişlerdir. Bu durum, Türklerin konargöçer bir yaşam tarzını benimsemesini zorunlu kılmıştır.⁵

Konargöçer yaşamda Türkler, kış mevsiminin oldukça sert geçtiği Orta Asya bozkırlarında nispeten daha ılıman olan dağ eteklerini veya vadi içindeki kuytu yerleri kendilerine *kışlag*⁶ "kışın geçirilen yer" olarak seçmişlerdir.⁷ Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugati't Türk*'te bu durumu, *Ol bu yerig kışlaglandı* "O, bu yeri kışlak edindi ve kış burada geçirdi" şeklinde ifade etmiştir.⁸ Kışlak tutulan yerlerde hayvanlar soğuktan korunmak veya olası saldırılara karşı güvenliği sağlamak amacıyla *udluk/otlug* "ahır"⁹, *akur* "ahır"¹⁰ veya *aran* "at tavlasi"¹¹ olarak isimlendirilen kapalı alanlarda muhafaza edilmiştir. Kış aylarında toprak yüzeyinin karla kaplı olması nedeniyle açık alanlarda otlanamayan hayvanlar, önceden

¹ Türklerin anayurdu olan Orta Asya'nın (Türkistan) coğrafi özellikleri hakkında geniş bilgi için bk. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, C.1., Enderun Kitabevi, İstanbul 1981, s. 7-43.

² İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2006, s. 317.

³ Türk Ocağı Türk Tarihi Heyeti, *Türk Tarihinin Ana Hatları*, TTK, Ankara 2014, s. 284.

⁴ Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugati't Türk*, C.1, çev. Besim Atalay, TTK, Ankara 1985a, s. 321.

⁵ Özlem Akün, *Göçebe Aşiretlerde Hayvancılık ve Doğa-Kültür İlişkisi: Alikan, Duderan ve Soran Aşiretleri Örneğinde Halkbilim Açısından Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, Ardahan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ardahan 2022, s. 93; Erol Göka, *Türk'ün Göçebe Ruhu*, Kapı Yayınları, İstanbul 2019, s. 19. Ayrıca Türklerde konargöçer yaşam tarzının kökenlerine dair bilgi edinmek için bk. Sadeddin Yağmur Gömeç, "Konargöçer Deyimine Dair İlk Tespitler ve Konargöçerlik", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 234, C. 119, s. 37-44.

⁶ Kâşgarlı Mahmud, 1985a, s.13, 464; Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugati't Türk*, C.3, çev. Besim Atalay, TTK, Ankara 1985c, s. 88.

⁷ Said M. Polat, *Moğol İstilasına Kadar Türkiye Selçuklularında İçtimaî ve İktisadî Hayat*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1997, s. 32, 33; Mesut Şen, "Türklerde Yaylag ve Kışlag Kavramları Üzerine Düşünceler", *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, S. 3/2, Adana 2018, s. 132; Hayrettin İhsan Erkoç, "Hunlarda Konargöçerlik ve Yerleşik Yaşam", *Türk Yurdu Dergisi*, S. 425, C. 43 (75), Ankara 2023, s. 39.

⁸ Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugati't Türk*, C.2, çev. Besim Atalay, TTK, Ankara 1985b, s. 273.

⁹ Kâşgarlı Mahmud, 1985a, s. 98.

¹⁰ Kâşgarlı Mahmud, 1985a, s. 7.

¹¹ Kâşgarlı Mahmud, 1985a, s. 76.

toplanarak kurutulmuş olan saman ve otlarla beslenmiştir. Bunların hâricinde saman ve kepeğin karıştırılıp ıslatılmasıyla hazırlanan *aşbar*¹² adındaki yem de hayvanların besinleri arasında yer almıştır.

Türkler, iklim koşullarına bağlı olarak genellikle ilkbahar mevsimine kadar kışlak meskenlerde ikamet etmişlerdir. Havaaların ısınmaya başlamasıyla birlikte hayvanlarına ot bulmak için dağların yüksek kesimlerindeki *yaylağ*lara “yaz otlağı”¹³ göç etmek için hazırlıklara başlamışlardır. Belirli bir düzen çerçevesinde gerçekleşen bu hazırlıkların ilk aşamasını barınak olarak kullanılan çadırların sökülmesi oluşturmaktadır. Öyle ki Türkler, çok kısa bir sürede çadırlarını toplayarak özenle arabalara yükleme becerisine sahip olmuşlardır.¹⁴ Bu eylem “çadır bozmak” veya “çadır çözmek” gibi farklı şekillerde de ifade edilmektedir.

Çadırlar toplandıktan sonra günlük hayatta kullanılan *arçı* “heybe”¹⁵, *çog* “heybe/bohça”¹⁶, *mançuk* “at eyerine takılan torba”¹⁷ *yançuk/yançık* “kese/torba”¹⁸, *süken* “eşek yükünün bir tarafına konan sepet”¹⁹ gibi malzemeler *tagar*²⁰ adı verilen çuvalara konularak *yük*²¹ hâline getirilmektedir. Kaşgarlı Mahmud, bu hazırlıkları, *Ol tonun çoğlattı* “O, eşyalarını bohçalattı”²², *Er tonun mançukladı* “Adam elbisesini heybeye koydu ve onu atın eyerine astı”²³ veya *Ol yançuk agzı бүрді* “O, torbanın ağzını büzdü”²⁴ gibi örneklerle açıklamıştır.

Yükler hazırlandıktan sonra *teve/tevey* “deve”²⁵, *sıgır* “sığır”²⁶, *eşgek/eşyek* “eşek”²⁷ ve *öd/ud* “öküz”²⁸ gibi hayvanlara yüklenmiştir.²⁹ Kaşgarlı Mahmud, yük taşıyan bu hayvanları tanımlamak için *kölük*³⁰ şeklinde genel bir ifade kullanmıştır. Yükler, hayvanların taşımalarını kolaylaştırmak ve yürüyüş sırasında bir tarafa devrilmesini engellemek amacıyla *artig*³¹ denilen karşılıklı denkler şeklinde yerleştirilmektedir. Yükleme işlemi tamamlandıktan sonra hayvanın sırtındaki denk (yük) ile ip arasına *talguç*³² adı verilen bir ağaç parçası sokulmaktadır. Bu ağaç parçası birkaç kez kendi etrafında döndürülmek suretiyle ip gerilerek yükler sıkıştırılmaktadır. Ayrıca *tartıç*³³ denilen denk sargısı ve *tükek*³⁴ adı verilen bir halka vasıtasıyla yükler sağlamaştırılır. Bunun yanında yüklerin taşınmasında, *kanglı* “kağrı”³⁵ denilen arabalar da yaygın olarak kullanılmıştır.³⁶ Hayvanlara göre daha fazla yük taşıma kapasitesine sahip olan bu taşıtlara eşyalar yüklendikten sonra üzerleri *eşük*³⁷ denilen örtülerle sarılmıştır. Ardından *kadıç* “kayış”³⁸ veya *uruk/urk* “ip”³⁹ vasıtasıyla sabitlenmiştir. Bununla birlikte

¹² Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 117.

¹³ Kaşgarlı Mahmud, 1985c, s. 47.

¹⁴ Nejat Diyarbekirli, *Hun Sanatı*, Milli Eğitim Bakanlığı Kültür Yayınları, Ankara 1972, s. 48.

¹⁵ Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 124, 231, 250.

¹⁶ Kaşgarlı Mahmud, 1985c, s. 128.

¹⁷ Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 476.

¹⁸ Kaşgarlı Mahmud, 1985c, s. 45.

¹⁹ Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 403.

²⁰ Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 411.

²¹ Kaşgarlı Mahmud, 1985c, s. 4.

²² Kaşgarlı Mahmud, 1985b, s. 345.

²³ Kaşgarlı Mahmud, 1985b, s. 276.

²⁴ Kaşgarlı Mahmud, 1985b, s. 6.

²⁵ Kaşgarlı Mahmud, 1985c, s. 139, 314.

²⁶ Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 13, 64; 1985b, s. 79, 189.

²⁷ Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 114, 244, 311, 492; 1985c, s. 62, 326, 330.

²⁸ Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 345.

²⁹ Anatoly M. Khazanov, *Göçebe ve Dış Dünya*, ter. Ömer Süreven, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2015, s. 134.

³⁰ Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 392.

³¹ Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 98.

³² Kaşgarlı Mahmud, 1985a, 453.

³³ Kaşgarlı Mahmud, 1985a, 462.

³⁴ Kaşgarlı Mahmud, 1985b, s. 287.

³⁵ Kaşgarlı Mahmud, 1985c, s. 379.

³⁶ Jean-Paul Roux, *Türklerin Tarihi*, çev. Aykut Kazancıgil-Lale Arslan Özcan, Dergâh Yayınları, İstanbul 2020, s. 111.

³⁷ Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 14, 72.

³⁸ Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 369, 499; 1985c, s. 10, 325.

³⁹ Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 42, 66.

bazı durumlarda çadırların hiçbir şekilde bozulmayarak arabalar üzerinde taşındığına dair tarihî kayıtlar da mevcuttur.⁴⁰

Türkler, bu zorlu yürüyüş öncesinde hazırlıklarını tamamlarken hayvanların bakımlarını da ihmal etmemişlerdir. Bir rahatsızlığı olan veya yürümekte zorluk çeken hayvanlar tespit edilerek gerekli tedavileri gerçekleştirilmiştir. Ardından tüm hayvanlar bir araya toplanarak *sürüg* “sürü” haline getirilmiştir. Özellikle at ve koyunlardan oluşan bu sürülerde *ekçü* “keçi”⁴¹, *sıgır* “sığır”⁴² ve *teve/tevey* “deve”⁴³ gibi hayvanlar yer almaktadır. Yürüyüş sırasında hayvanların sürüden ayrılması veya kaybolması durumunda hangi aileye ait olduğunun tespit edilebilmesi için kulağından bir parça kesilerek işaretlenmiştir. Bu işleme *enemek*⁴⁴ adı verilmektedir.

Türklerin yaylak ve kışlak arasındaki göçlerinde vasıta olarak kullandıkları en önemli hayvan *köçüt*⁴⁵ veya *yund*⁴⁶ adı verilen at olmuştur. Türkler, konargöçer yaşamın en önemli unsuru olan at yetiştiriciliğinde oldukça uzmanlaşmışlardır.⁴⁷ Öyle ki Kaşgarlı Mahmud bu durumu *Kuş kanadın er atın* “Kuş kanadıyla er atıyla” atasözünü ifade etmiştir.⁴⁸ Ayrıca Türklerin yetiştirdiği atları renkleri, vücut biçimleri, yürüyüş ve koşma şekillerine göre ayrı ayrı kaydetmiştir.⁴⁹ Dîvânu Lugati't Türk'te *or at* “dunuk kırımızı at”, *oy at* “yağız at”, *ugar at* “alında ak olan at”, *ak at* “boz at”, *ıkulaç at* “asil at”, *tüm torug at* “tamamen doru at”, *tüm kara at* “tamamen kara at”, *teküz at* “alınının bir parçası beyaz olan at”, *bulak at* “boyu kısa, sırtı geniş at”, *kaşga at* “yüzü peçeli at”, *çilşü at* “al at”, *ketki at* “sırtı dar, yanları geniş at”, *munduz yorığa at* “yorga yürüyen at”, *bögrül at* “böğrü beyaz olan at”, *büktel at* “sırtı yassı at”, *kızgul at* “rengi boz ile kır arasında olan at”, *çından at* “kula renkli at”, *tış at* “sadece alın kısmı beyaz olan at”, *taz at* “alacalı at”, *boymul at* “boynunda beyazlık olan at” ve *kuba at* “kumral at” gibi çeşitli isimler tespit edilebilmektedir.⁵⁰

Göç için oluşturulan sürüler arasında en kalabalık grubu ise *kon*⁵¹ veya *koy*⁵² şeklinde ifade edilen koyunlar oluşturmaktadır. Türkler, iktisadi faaliyetlerinin temelini oluşturan bu hayvanların yetiştirilmesine büyük özen göstermişlerdir. Öyle ki tıpkı atlarda olduğu gibi koyunlara da yaş, renk ve vücut yapılarına göre farklı isimler vermişlerdir.⁵³ Dîvânu Lugati't Türk'te *kartal koy* “alacalı koyun”, *kaşga koy* “başı ak olan koyun”, *başıl koy* “tepesinde beyazı olan koyun”, *sokar/taz koy* “boynuzsuz koyun”, *tişek koy* “üç yaşına girmiş koyun”, *etlik koy* “kesilmek için yetiştirilen koyun”, *sagmal koy* “sağılan koyun”, *man yaşlıg koy* “dört yaşını geçen koyun” gibi isimlere rastlanmaktadır.⁵⁴ Ayrıca koyunun yavrusuna *kuzı* “kuzu”⁵⁵, altı aylık olan yavruya *toklu*⁵⁶, ilk doğan kuzuya *baldir kuzı*⁵⁷, taze, semiz kuzuya ise *balkan kuzı*⁵⁸ denmiştir.

Nihayetinde gerekli hazırlıklar tamamlandıktan sonra verilen toplu emirle birlikte göç başlatılmaktadır. Göç sırasında topluluk, *arkış*⁵⁹ olarak adlandırılan kervan hâlinde hareket etmiştir.

⁴⁰ Sadeddin Yağmur Gömeç, “Eski Türklerde Barınak ve Şehir Hayatına Dair İzler”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 122/240, 2019, s. 14; Mustafa Gökçe, “Konargöçer Türk Kültürünün Kökenleri” *Altaylarda Toroslara Konargöçer Türkler*, ed: Mustafa Gökçe-Eren Fehmi Eroğlu, Muğla 2018, s. 13.

⁴¹ Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 95, 128; 1985b, s. 14, 117, 266.

⁴² Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 364.

⁴³ Kaşgarlı Mahmud, 1985c, s. 139, 314.

⁴⁴ Kaşgarlı Mahmud, 1985c, s. 256.

⁴⁵ Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 357.

⁴⁶ Kaşgarlı Mahmud, 1985c, s. 7.

⁴⁷ Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 235, 292, 389; 1985b, s. 153; 1985c, s. 7, 9, 223.

⁴⁸ Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 34, 35.

⁴⁹ Salim Koca, *Türk Tarihinin Temelleri*, Berikan Yayınevi 2016 Ankara, s. 184.

⁵⁰ Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 45, 49, 53, 81, 139, 338, 338, 365, 379, 426, 430, 430, 458, 481, 481, 483; 1985b, s. 122; 1985c, s. 125, 148, 176, 217.

⁵¹ Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 31, 309; 1985c, s. 140, 244.

⁵² Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 173, 193, 199, 205; 1985b, s. 14, 27, 50; 237, 355; 1985c, s. 88, 130, 167.

⁵³ Salim Koca, *Türk Tarihi ve Kültürü Üzerine Yeni Araştırmalar*, haz. Selcen Koca- İsmail Karakoç, C.1, Berikan Yayınevi, Ankara 2021, s. 324, 325.

⁵⁴ Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 483, 426, 392, 411, 387, 101, 471; 1985c, s. 157.

⁵⁵ Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 208; 1985b, s.294; 1985c, s. 102.

⁵⁶ Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 106, 431.

⁵⁷ Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 456.

⁵⁸ Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 444.

⁵⁹ Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 97.

Yürüyüş esnasında düzenin bozulmaması için hayvanların sevk ve idaresine oldukça dikkat edilmiştir.⁶⁰ Elllerinde *yapguç*⁶¹ adında değnek bulunan çobanlar hayvanların belirli bir nizam dâhilinde ilerlemesini sağlamakla görevlidir.

Göçün gerçekleştirileceği güzergâhlar ise genellikle bilinen yollar üzerinden belirlenmiştir. Bu yollar uzun yıllar boyunca kullanıldığından güvenilirliği pek çok kez tecrübe edilmiştir.⁶² Göç rotasının belirlenmesinde etkili olan bir diğer husus ise hayvanların ihtiyacını karşılayan su kaynakları olmuştur.⁶³ Kervanın dinlenmek için konakladığı yerlerin “arık”⁶⁴ denilen nehir ve ırmaklara yakın olmasına özen gösterilmiştir. Bununla birlikte Kaşgarlı Mahmud’un Divanı’nda kaydettiği *Agılda oğlak togsa arıkta otu öner* “Ağılda oğlak doğsa ırmakta otu biter”⁶⁵ atasözünden, ırmak ve nehir kenarlarında bol miktarda ot bulunmasından ötürü Türklerin bu alanlara yakın yerleri göç güzergâhı olarak tercih ettiği anlaşılmaktadır. Bu alanlar, Divânu Lugâti’t-Türk’te, üzerinden ırmak veya nehir geçen yer anlamında *arıklık yer*⁶⁶ olarak ifade edilmektedir.

Uzun bir yolculuğun ardından kervanın yürüyüşü dağların yüksek kesimlerinde yer alan *yaylag*larda son bulmuştur. Yaylalara ulaşan sürüler hemen *yazak*⁶⁷ denilen otlak araziye yayılmaktadır. Açık meralardaki bu otlamaya *yazlatmak*⁶⁸ adı verilmiştir. Yaylalarda *çüşek*⁶⁹ şeklinde ifade edilen geniş çayırılık alanlarda yetişen ve sahip olduğu yüksek besin değeriyle hayvanların kısa sürede semirmesini sağlayan *kelep*⁷⁰ bitkisi ve *yorınça/yorınçga* “yonca”⁷¹ hayvanlar tarafından en çok tüketilen otlar arasında yer almıştır. Kaşgarlı Mahmud, divanında zengin bitki örtüsüne sahip bu alanlarda hayvanlarını otlatan kişiyi *Ol koyun yaylagda yazlattı* “O, koyunu yaylada yaylattı.”⁷² ifadesiyle belirtmiştir. Kervanda bulunan son kafilenin de yaylağa ulaşmasıyla birlikte göç tamamlanmış ve kağnılarla getirilen çadırlar tekrar kurulmuştur. Bu durum Divânu Lugâti’t Türk’te *kon-* fiiliyle açıklanmış ve *Budun kondı* “Halk kondı”⁷³ yani göçten sonra oymak yerleşti şeklinde örneklenmiştir.

Türklerde Çadır Kültürü

Divânu Lugâti’t Türk’te, konargöçer yaşam dâhilinde Türklerde gelişen göç ve göç geleneğine dair yukarıdaki aktarımların yanı sıra onların mesken olarak kullandıkları çadırlara ilişkin de kıymetli bilgiler bulunmaktadır. Etimolojik olarak çadır kelimesinin kökeni hakkında yeterli malumat bulunmamakla birlikte genel itibarıyla iki temel görüş ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki çadır kelimesinin Türkçeye orta Farsça *çatur* “örtü” kelimesinden geçtiği ve bunun da eski Türkçede “birleştirmek veya birbirine tutturmak” anlamına gelen *çat-* fiil kökünden türediği görüşüdür. Eski Türkçede *çat-* fiili uzun şeylerden birkaç tanesini tepelerinden birbirlerine çaprazlama dayayarak tutturmak anlamında kullanılmaktadır. Nitekim çadırların şekli ve inşa aşamaları göz önünde bulundurulduğunda bu ifadenin ihtiva ettiği

⁶⁰ İlhami Durmuş, *Türk Kültürüne Giriş*, Akçağ Yayıncılık, Ankara 2018, s. 232; Iver B. Neumann-Einar Wigen, *Bozkır Geleneği*, çev. Ozan Çiftci, Selenge Yayınları, İstanbul 2023, s. 101.

⁶¹ Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 38.

⁶² Oğuzhan Çakır, *Anadolu’da Moğol İstilasları*, Kronik Yayınları, İstanbul 2024, s.92; Mustafa Uyar, *İlhanlı Devleti’nin Askeri Teşkilatı - İlhanlı Moğol Ordularında Gelenek ve Dönüşüm-*, TTK Yayınları, Ankara 2022, s. 102; Aslı Şahin Çandarlı, “Göçerlerin Medeniliği ve Yerleşiklik Algısı”, *International Euroasia Congress on Scientific Researches and Recent Trends-VII*, Vol: II, Bakü 2020, s.402.

⁶³ Hunların erken dönemleri hakkında bilgi aktaran Hsiung-nu monografisinde Türklerin yaşam biçimi ve göçleri ile ilgili olarak “... Hun-yü’ler kuzey sınırlarında otururlar, otlakları takip ederek hayvan yetiştirir ve yer değiştirirlerdi. Yetiştirdikleri hayvanların çoğu at, sığır ve koyundu ... Su ve otlakları izleyerek hareket ederlerdi. Surlarla çevrili bir şehirleri, sürekli oturdukları bir yer ve tarım yapmak gibi bir uğraşları yoktu. Ancak yine de herkesin kendine ait bir toprağı bulunurdu.” ifadeleri yer almaktadır. *Han Hanedanlığı Tarihi, Hsiung-nu (Hun) Monografisi*, haz. A. Onat-S. Ersoy, K. Ercilasun, TTK Yayınları, Ankara 2004, s. 1; Üçler Bulduk, “Dağdan Ovaya, Keçiden Koyuna Yörükçülük ve Türkmenlik”, *Yörükler-Orta Asya’dan Anadolu’ya*, ed. İlhan Şahin, İstanbul 2019, s. 116; Hayrettin İhsan Erkoç, “...Suları ve Otları İzleyerek Göç Ederler...” Hun Topluluklarında Konargöçerlik ve Yerleşik Yaşam”, *Disiplinlerarası Hun Araştırmaları-Uluslararası Hun Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed: Csilla Balogh-Hakan Aydemir, İstanbul 2023, s. 126

⁶⁴ Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 302; 1985b, s. 10, 59; 1985c, s. 182, 299.

⁶⁵ Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 65

⁶⁶ Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 147.

⁶⁷ Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 16. Kaşgarlı Mahmud, bu durumu *Ol at otgardı* “O, at otlattı” şeklinde örneklemektedir.

⁶⁸ Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 355.

⁶⁹ Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 389.

⁷⁰ Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 353.

⁷¹ Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 431; 1985c, s. 375, 433.

⁷² Kaşgarlı Mahmud, 1985c, s. 355.

⁷³ Kaşgarlı Mahmud, 1985c, s. 185.

anlamın çadır kelimesiyle uygunluk gösterdiğini söylemek mümkündür. İkinci görüş ise çadır sözcüğünün Sanskritçe “şemsiye veya gölgelik” anlamına gelen *çhattra* kelimesinden türediği ve Farsçaya da *çetr* olarak geçtiği görüşüdür.⁷⁴

Dîvânu Lugati't Türk'te ise çadır sözcüğü, *çatır* (چاتر), *çaçır* (چاجر), *çaşır* (چاشر) ve *alaçu-alaçuk* (الاجو) gibi farklı kelimelerle ifade edilmiştir. Bunun yanında, Türkler arasında *yurd* olarak adlandırılan ve kışlık ev manasına da gelen *keregü* (کراکؤ) tipi çadırların varlığı tespit edilebilmektedir. Ayrıca *otag*⁷⁵ ve *çuvaç*⁷⁶ gibi hükümdar çadırlarını tanımlayan kelimelere rastlanmaktadır. Bunların hâricinde *ew/eb*⁷⁷ ve *üy*⁷⁸ kelimeleri de çadırları ifade etmek için kullanılmıştır.⁷⁹ Kaşgarlı Mahmud'un çadır kavramının karşılığı olarak çeşitli kelimeler zikretmesinde, kelimenin farklı telaffuz şekillerinin bulunmasının yanı sıra bahsi geçen ifadelerde belirtilen çadırların biçim veya işlev açısından diğerlerinden ayırt edici özelliklere sahip olması da etkili olmuştur.⁸⁰

Dîvânu Lugati't Türk'te yer alan örneklere bakıldığında söz konusu ifadelerin Türkler tarafından günlük yaşamda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin bir Türk kendisine ait bir çadır kurduğunda *Er alaçuklandı* veya *Er keregülendi* denmiştir.⁸¹ Bir musibete uğrayan ve bunun neticesinde maruz kaldığı sıkıntılardan kurtulmak amacıyla yaşadığı yeri terk eden bir kişinin durumunu belirtmek için *Keten gördi, keregü yüdhti* “Sıkıntıyı gördü çadırını yükledi/bozdu” ifadesi kullanılmıştır.⁸² Bir arkadaşın işlediği kabahatten ötürü diğer tüm arkadaşlarla iletişiminin kesilmesi manasına gelen *Otagka öpkelep süge sözlemedük* “Otağa kızıp askerlerle konuşmadı”⁸³ atasözü de Türkler arasında kullanılmıştır. Öte yandan misafir ağırlamaktan yüksünenler *Bardı eren konuk körüp kutka sakar/Kaldı yavuz oyuk körüp ewni yıkar* “Bir misafir gördüğünde onu uğur ve talih sayanlar gitti/Çölde karaltı gördüğünde konuk sanarak çadırını yıkanlar kaldı” deyişiyle tanımlanmaktadır.⁸⁴ Benzer şekilde *Kuvi çuvaç kurudu* “Hanın yuvarlak çadırı kuruldu”⁸⁵ şeklinde ifadeler, çadır sözcüğüne karşılık gelen bu muhtelif tanımlamaların Türkler tarafından kullanıldığını göstermektedir.

⁷⁴ Nebi Bozkurt, “Çadır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 8, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s. 158; Göksu Göner-Gülden Gönen, “Türkler’de Çadır Kültürünün Gelişimi”, *GAB Akademi Dergisi*, 2/3, Ankara 2022, s. 14. Anadolu ağzlarında *çatı* yerine *çantı* ve *çandı* biçimi kullanılır. Direk başlığı, duvarları birbirine geçme kalın tahtalardan yapılan ev, duvar, ev veya yayla ağılı olarak geçmektedir. Geniş bilgi için bk. Hasan Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Bizim Büro Basım Evi, Ankara 1999, s. 75.

⁷⁵ Kaşgarlı Mahmud, 1985c, s. 208. Türk devletlerinde hükümdar çadırları olarak kullanılan otağlar hakkında geniş bilgi için bk. Nurhan Atasoy, *Otağ-ı Hümayun*, Aygaz, İstanbul 2002.

⁷⁶ Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 195. Hükümdarlar için hazırlanan bu çadırlar diğerlerine göre daha büyük olmakla birlikte genellikle keçe yerine ipek dokumalardan imal edilmiştir. Bizans kaynaklarının aktarımlarına göre Gök Türk hükümdarı İstemi Yabgu, Bizans elçisi Zemarkhos'u böyle bir ipek çadırdaki kabul etmiştir. Bunun yanında söz konusu kaynağın İstemi Yabgu'nun altın bir taht üzerinde oturduğu, çadırın içinde yer alan başka bir odada ise Han'ın karyolasının bulunduğu ve altından heykeller ile gümüşten hayvan figürlerinin varlığına ilişkin yaptığı aktarımlar Türk hükümdarlarının çadırları hakkında kıymetli bilgiler sunmaktadır. Geniş bilgi için bk. Edouard Chavannes, *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*, Selenge Yayınları, İstanbul 2020, s. 301; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2010, s. 388; Saadettin Gömeç, *Kök Türk Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2009, s. 55, 56; Turgun Almas, *Uygurlar*, Selenge Yayınları, İstanbul 2010, s. 107.

⁷⁷ Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 25, 85, 197; 1985b, s. 3, 6 17; Erhan Aydın, *Eski Türklerde Gündelik Hayat*, Kronik Kitap, İstanbul 2022, s. 60, 61; Mevlüt Gültekin, “Türkiye Türkçesinde Ev Kelimesi ile Evin Türevleri ve Bileşikleri Hakkında”, *Altay Toplulukları Mesken ve Mesken Kültürü*, ed. İlhan Şahin-Fahri Solak-Güljanat K. Ercilasun-M. Bilal Çelik-Aymira Taşbaş-Erhan Taşbaş, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, İstanbul 2019, s. 54.

⁷⁸ Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 81.

⁷⁹ Çadır'ın Türk kültüründeki yerine ilişkin Dede Korkut Hikayelerinde de önemli bilgilere ulaşmak mümkündür. Dirse Han oğlu Boğaç Han Destanı'nda Bayındır Han'ın Oğuz Beylerine verdiği ziyafet sırasında Türkler'in kullandığı çadırların özelliklerine ilişkin şu bilgiler aktarılmıştır. “...gene ziyafet tertip edip attan aygır, deveden erkek deve, koyundan koç kestirmişti. Bir yere ak otağ, bir yere kızıl otağ, bir yere kara otağ kurulmuştu. Kimin ki oğlu kızı yok, kara otağa kondurun, kara keçe altına döşeyin, kara koyun yahnisinden önüne getirin, yerse yesin, yemezse kalksın gitsin demişti. Oğlu olanı ak otağ, kız olanı kızıl otağa kondurun, oğlu kızı olmayanı Allah Teâlâ beddua etmiştir, biz de beddua ederiz belli bilsin demiş idi.” Geniş bilgi için bk. *Dede Korkut Kitabı*, haz. Muharrem Ergin, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2011, s. 21.

⁸⁰ Metin Işık-Erdal Bilici, “Konargöçer Geleneğinde Çadır”, *Uluslararası Türk Kültür ve Sanatı Sempozyumu Bildirileri*, C.3 ed. Nureddin Güz-Bünyamin Ayhan, Ankara 2020, s. 125.

⁸¹ Kaşgarlı Mahmud, 1985c, s. 205.

⁸² Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 404, 447, 448.

⁸³ Kaşgarlı Mahmud, 1985c, s. 208.

⁸⁴ Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 85. Dîvânu Lugati't Türk'te, misafirler için hazırlanan çadırlara *Konukluk ew* adı verilmiştir. (bk. Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 504.)

⁸⁵ Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 195.

Konargöçer yaşamda Türklerin mesken olarak kullandığı en yaygın çadır türü *keregü* olmuştur.⁸⁶ Gerek zorlu doğa koşullarına karşı gösterdiği mukavemet gerekse de yaşam alanlarının iklimlendirmesi konusunda sağladığı güçlü izolasyon Türklerin bu çadırı tercih etmelerinde etkili olmuştur. Dîvânu Lugati't Türk'te keregülerin inşası sırasında kullanılan araç gereçler hakkında sunulan kıymetli bilgiler sayesinde çadırların kuruluş aşamaları takip edilebilmektedir.

Çadırın inşası sırasında ilk olarak ölçü ipiyle yere bir daire çizilerek kurulumun yapılacağı alan belirlenmiştir. Ardından *eyegü*⁸⁷ adı verilen kanatlar yan yana dizilmiş ve *sıdrım*⁸⁸ denilen keçi derisi kayışlarla birbirine kenetlenmiştir. Çadırın ahşap konstrüksiyonu kabaca inşa edildikten sonra *ug*⁸⁹ denilen eğri çubuklar, çadırı ayakta tutan *sırık* “sırık”⁹⁰ adındaki direklere sabitlenerek üst bölümde bir kubbe oluşturacak şekilde tavan çatkısı kurulmuştur.⁹¹ Bu işlemler sonucunda oluşturulan kafes şeklindeki ana iskelet, *arığ*⁹² olarak adlandırılan çadır örtüsüyle kaplanmıştır. *Arıglar* hem dayanıklılığı hem de kullanışlı olmasından ötürü genellikle *kidiz*, *kidhiz*, *kiwiz*, *küwüz*⁹³ şeklinde ifade edilen keçeden imal edilmiştir. Bu örtüler oldukça sıkı dikişlerle dokunmuş ve bu işleme *sırumak*⁹⁴ adı verilmiştir. Bunun yanında kamıştan daha ince ve yumuşak formda olan *yiz*⁹⁵ denilen sazlardan çadır örtüleri de kullanılmıştır. Çadırın üzerine *arığ* serildikten sonra muhtemelen örtüyü sabitlemek amacıyla etrafına *kurşag*⁹⁶ denilen bel kuşağına benzeyen bir kemer sarılmıştır.⁹⁷ Çadırın tepe noktasında ise çember şeklinde bir boşluk bırakılarak iç mekânın aydınlanması ve ocaktan çıkan dumanın dışarıya tahliye edilmesi amaçlanmıştır.⁹⁸ Baca veya pencere vazifesi gören bu boşluk, yağmurlu havalarda ya da gece karanlığında *tünlük/tünğlük*⁹⁹ adı verilen bir örtüyle kapatılmıştır. Son olarak *sapıg*¹⁰⁰ şeklinde ifade edilen etek örtüsünün gerilmesiyle çadırın kurulumu tamamlanmıştır.

Çadır tamamlandıktan sonra ilk olarak zemine *tülüg*¹⁰¹ veya *kiwiz*¹⁰² adı verilen halı ve kilimler serilmektedir. Ardından iç mekân, çadırın ebatlarına veya aile bireylerinin sayısına bağlı olarak bölümlere ayrılmaktadır. Bugün oda olarak tabir edebileceğimiz bu alanlar *çığ*¹⁰³ denilen perdelerle bölünmüştür. Tüm aile bireylerinin ortak kullanımına sunulan alanının merkezinde *oçak* “ocak”¹⁰⁴ yer almaktadır. *Tünlük*'ün altına denk gelecek şekilde konumlandırılan bu ocak sayesinde pişirme ve ısınma gibi ihtiyaçlar karşılanmıştır. Zamanla bacanın etrafındaki keçe bölge yoğun duman ve ise maruz kalmaktan ötürü kararmaktadır. Böyle durumlarda Türkler isten kararan keçeyi ifade etmek için *kurunç*¹⁰⁵ kelimesini kullanmışlardır.

Çadırın iç nizamındaki en önemli bölümü, *tör* veya *töre*¹⁰⁶ adı verilen şeref köşesi oluşturmaktadır.¹⁰⁷ Türkler, aile büyüklerini veya değer verdikleri konuklarını saygı göstergesi olarak daima çadırın

⁸⁶ Abdurrahman Deveci, “Türkmen Kültüründe Çadır”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 10/54, 2016, s. 444.

⁸⁷ Kâşgarlı Mahmud, 1985a, s. 197; 1985c, s. 174, 425. *Eyegü* kelimesi çadır çubuğu veya çadırın yan kısmını ifade etmek için kullanılır.

⁸⁸ Kâşgarlı Mahmud, 1985a, s. 485.

⁸⁹ Kâşgarlı Mahmud, 1985a, s. 48.

⁹⁰ Kâşgarlı Mahmud, 1985a, s. 381.

⁹¹ Aslı Çandarlı Şahin, “Türk Çadırı Üzerine”, *Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 16, 2016, s. 30. Türk çadırlarındaki kubbe şeklindeki tavan kısma *egni* adı verilmiştir. Geniş bilgi için bk. Emel Esin, “Türk Kubbesi”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, C. 3, (ayrı basım), Güven Matbaası, Ankara 1971, s. 160.

⁹² Kâşgarlı Mahmud, 1985a, s. 63.

⁹³ Kâşgarlı Mahmud, 1985a, s. 316, 366, 508; 1985b, s. 96, 304; 1985c, s. 262, 329.

⁹⁴ Kâşgarlı Mahmud, 1985c, s. 262. *Ol kidhiz sırdı*. “O keçeyi sıkı dikişle dikti.”

⁹⁵ Kâşgarlı Mahmud, 1985c, s. 143.

⁹⁶ Kâşgarlı Mahmud, 1985c, s. 464. Bu kemere *Ew kurşagı* “Ev kuşağı” adı da verilmiştir.

⁹⁷ Emel Esin, *Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu*, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2006, s. 126; Said M. Polat, *Selçuklu Göçerlerinin Dünyası*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2004, s. 217.

⁹⁸ W. Radloff, *Sibirya'dan çev.* Ahmet Temir, Maarif Basımevi, İstanbul 1956, s. 279; Diyarbakirli, 1972, 50.

⁹⁹ Kâşgarlı Mahmud, 1985b, s. 18; 1985c, s. 120, 127, 383. *Küç eldin girse törü tünluktan çıkar*. “Zorluk kapıdan girince görenek bacadan çıkar.”

¹⁰⁰ Kâşgarlı Mahmud, 1985a, s. 374.

¹⁰¹ Kâşgarlı Mahmud, 1985c, s. 19.

¹⁰² Kâşgarlı Mahmud, 1985a, s. 366.

¹⁰³ Kâşgarlı Mahmud, 1985c, s. 128.

¹⁰⁴ Kâşgarlı Mahmud, 1985a, s. 64.

¹⁰⁵ Kâşgarlı Mahmud, 1985c, s. 242. *Kurunlug ew* “Dumandan içerisi kararmış ev” şeklinde kullanımı bulunmaktadır. bkz. Kâşgarlı Mahmud, 1985a, s. 499.

¹⁰⁶ Kâşgarlı Mahmud, 1985c, s. 221.

¹⁰⁷ Yavuz Ercan Gül, “Kırgız Türklerinde ‘Boz Üy’ (Çadır) Geleneği”, *Gazi Türkiyat*, S.17, Ankara 2015, s. 117.

başköşesinde ağırlamışlardır. Divanında bu duruma değinen Kaşgarlı Mahmud, Türklerin çadırlarına kıymetli bir misafir geldiğinde hemen onlara *törge keç* “üst başa geç”¹⁰⁸ diyerek başköşede bulunan sedire oturttuklarını belirtmiştir.

Türkler günlük yaşamda kullandıkları araç gereçleri, belirli bir düzen gözeterek çadırın iç kısmına yerleştirmişlerdir. Genel itibarıyla kullanılan eşyaların yerleri belirli olmakla birlikte bunlar sınırlı mekân dâhilinde yer kaybını en aza indirecek şekilde istiflenmiştir. Dîvânu Lugati't Türk, Türklerin kültürel özelliklerini yansıtmaması bakımından mühim olan bu eşyalara ilişkin kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir. Kaşgarlı Mahmud, çadırın mutfak olarak kullanılan kısmında *aşıç/eşiç* “tencere”, *kamıç* “kepçe”, *idiş* “tas/kadeh”, *ayak* “kap kacak”, *etlik* “et takılan çengel”, *andığ* “elek”, *eskü* “kalbur”, *kova* “kova”, *bart* “su içilen bardak”, *bukaç* “su kabı”, *közeç* “bardak/testi”, *butık* “kırba”, *susık* “kova”, *sasık* “saksı”, *könek* “su tulumu”, *kürin* “meyve-sebze taşınan küfe”, *çançu* “oklava”, *çömçe* “kepçe”, *tewsi* “tepsi”, *körke* “ağaçtan yapılmış tabak”, *aftabı* “kova”, *kumgan* “güğümlü”, *sarnıç* “süt sağılan deri kap”, *sawdıç* “sepet”, *kester* “saksı”, *korluk* “kıymız pişirilen testi”, *kendük* “toprak kap”, *çeşkel* “çanak-çömlek”, *yogrı* “çanak”, *çanak* “kap”, *yasgaç* “hamur tahtası”, *ka/kakaça* “kap kacak”, *çowlı* “tutmaç süzgeci”, *saç* “tava”, *kaşuk* “kaşık”, *tan* “elek”, *sengek* “ağaçtan oyma su kabı”, *kınrak* “bıçak” gibi malzemelerin yer aldığından bahsetmektedir.¹⁰⁹

Çadırın oturma kısmının hemen arkasında *töşek* “döşek”¹¹⁰ veya *yadım*¹¹¹ “döşek” adı verilen yatak odası bulunmaktadır. Bu alan, mahremiyeti sağlamak için *köşik*¹¹² adı verilen bir örtü gerilmek suretiyle diğer odalardan ayrılmaktadır. Burada yatak dışında *beşik* “beşik”, *yogurgan* “yorgan”¹¹³, *yastuk* “yastık”¹¹⁴, *eşük* “yatak örtüsü”¹¹⁵ ve *türgek* “bohça”¹¹⁶ bulunmaktadır. Geriye kalan eşya ve elbiseler, *yüdrük*¹¹⁷ adı verilen sandıklara yerleştirilmektedir.¹¹⁸ Kaşgarlı Mahmud’un aktardığı bu bilgilerden anlaşıldığı üzere çadırın kurulumundaki intizam çadırın esas yaşam alanı olarak kullanılan iç mekânında da kendini göstermektedir. Bu durum şüphesiz Türklerin uzun yıllar boyunca çadır kültüründe önemli bir ilerleme gösterdiğinin kanıtıdır.

Çadırın en belirgin kısımlarından birini de kapılar oluşturmaktadır. Kapı, bir yere veya alana girip çıkmaya imkân sağlayan ve açılıp kapanma düzeneğine sahip olan mekanizma olarak tanımlanmaktadır. Dîvânu Lugati't Türk'te günümüzdeki kapı kelimesi *kapug* şeklinde verilmiştir.¹¹⁹ Ancak Batı Oğuz lehçesinde kelimelerin sonunda bulunan “g” sesinin zamanla düşerek farklı fonolojik özellikler kazanmasından ötürü bu kelime ilk olarak *kapu* şekline dönüşmüş ardından ses uyumunun sağlanmasıyla da günümüzdeki kullanım şekli olan “kapı”ya evrilmiştir.¹²⁰ Dîvânu Lugati't Türk'te *kapug açukluğu* “kapı açıklığı”¹²¹, *kiritliğ kapug* “kilitli kapı”¹²², *sedrek kapug* “parmaklıklı kapı”¹²³, *kapga* “büyük kapı”¹²⁴, *ili kapug* “iliştirilmiş, anahtarsız açılabilen kapı”¹²⁵ veya “kapugluk” (kapılı)¹²⁶ gibi kullanımların varlığına rastlanmaktadır.

¹⁰⁸ Kaşgarlı Mahmud, 1985c, s. 121.

¹⁰⁹ Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 52, 52, 61, 84, 101, 118, 129, 147, 341, 357, 360, 377, 382, 382, 392, 404, 417, 417, 423, 430, 432, 432, 454, 455, 457, 473, 480, 482; 1985c, s. 31, 32, 38, 238, 442, 347, 347, 356, 367, 382.

¹¹⁰ Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 387, 511; 1985b, s. 128, 147; 1985c, s. 49, 70.

¹¹¹ Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 15, 119; 1985c, s. 19.

¹¹² Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 409.

¹¹³ Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 197, 210; 1985b, s. 137, 141; 1985c, s. 54, 110, 253.

¹¹⁴ Kaşgarlı Mahmud, 1985c, s. 43, 107, 302, 320.

¹¹⁵ Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 14, 72.

¹¹⁶ Kaşgarlı Mahmud, 1985b, s. 289.

¹¹⁷ Kaşgarlı Mahmud, 1985c, s. 45.

¹¹⁸ Reşat Genç, *Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2015, s. 207-210.

¹¹⁹ Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 48, 64, 94.

¹²⁰ Berna Özpınar, “Türk Çadır Kapıları Üzerine Bir İnceleme” *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 51, Ankara 2022, s. 142.

¹²¹ Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 150.

¹²² Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 505.

¹²³ Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 478.

¹²⁴ Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 425.

¹²⁵ Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 92.

¹²⁶ Kaşgarlı Mahmud, 1985a, s. 495.

Çadır sakinlerinin dış dünya ile bağlantılarını sağlayan kapılar; şekil, boyut, renk ve süsleme özelliklerine göre içinde yaşayan ailenin sosyo-kültürel niteliklerini yansıtabilmektedir. Bununla birlikte eski dönemlerden itibaren tılsımlı olduğuna inanılan bazı nesne ve semboller kapılara asılarak kötülüklerden korunmaya çalışılmıştır. Türk kültüründe kapıların bölümlerini ifade eden *eşik, kapılık, kapunuk, perde, keçe, kiyiz, ensi, haçlı* ve *germeç* gibi çeşitli kelimeler de bulunmaktadır.¹²⁷

Sonuç

Orta Asya'nın bozkırlarında yaşam süren Türkler, coğrafyanın kendilerine sunduğu imkânlar dâhilinde ekonomik faaliyetlerinin temelini hayvancılığı yerleştirmişlerdir. Hayvanların besin ihtiyacını karşılamak amacıyla yıl içinde yaylak ve kışlak olarak adlandırılan mekânlar arasında gerçekleştirilen yer değiştirmeler konargöçer bir yaşam tarzının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu yaşam tarzının Türkler açısından en önemli sonuçlarından biri de münhasır bir göç geleneğinin oluşmasıdır. Genel itibarıyla mevsimsel döngüde gerçekleştirilen göçler hazırlık, yürüyüş ve yerleşme olmak üzere üç aşamadan oluşmuştur.

Göç kararının alınmasıyla birlikte başlayan hazırlık aşamasında ilk olarak çadırlar ve günlük hayatta kullanılan eşyalar toplanmıştır. Bu aşamanın en dikkat çeken özelliği tüm hazırlıkların oldukça pratik bir şekilde gerçekleştirilmesidir. Diğer bir ifadeyle Türkler, uzun yıllar neticesinde edindikleri tecrübeyle hazırlık işlemlerini çok kısa bir sürede ve kolayca halletmişlerdir.

Hazırlıkların tamamlanmasının ardından tüm eşyalar taşıt veya hayvanlara yüklenerek ikinci aşama olan yürüyüş safhasına geçilmiştir. Kalabalık gruplar halinde gerçekleştirilen yürüyüşler genellikle güvenliği daha önceden tecrübe edilmiş güzergâhlar üzerinde gerçekleştirilmiştir. Ayrıca hayvanların su ve ot ihtiyacının karşılanmasına da dikkat edilmiştir. Son aşamada ise konaklanacak bölgeye ulaşılmasıyla birlikte çadırlar kurularak tüm eşyalar tekrar yerleştirilmiş ve göç tamamlanmıştır.

Türklerin göç geleneğinin en önemli parçalarından birini de çadırlar oluşturmaktadır. Türkler, barınak olarak kullandıkları çadırların inşasında oldukça gelişmişlerdir. Öyle ki göç için yapılan hazırlıklar sırasındaki pratiklik çadırların kurulumu ve bozumu esnasında da kendisini göstermiştir.

Türklerde gelişen göç geleneği ve çadır kültürü hakkında elde edilen bilgilerin önemli kısmına Kâşgarlı Mahmud'un kaleme aldığı Dîvânu Lugati't Türk'te ulaşmak mümkündür. Ansiklopedik sözlük niteliğinde hazırlanan eserde Türklerin göç öncesi, göç süreci ve göç sonrasındaki uygulamalarına ışık tutulmaktadır. İçerdiği kelime, deyim, atasözü ve örnek cümleler göç kavramının Türkler açısından taşıdığı önemi gözler önüne sermektedir. Öte yandan Kâşgarlı Mahmud'un mesken olarak kullanılan çadırlar hakkında aktardığı bilgiler, Türklerin bu alanda da gelişmiş bir kültür yapısına sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca çadır inşasındaki malzemelere ve günlük hayatta kullanılan araç-gereçlere ilişkin bilgiler Dîvânu Lugati't Türk'ün Türk kültür tarihi açısından önemini somut göstergesidir.

Kaynakça

- Almas, T. (2010). *Uygurlar*, Selenge Yayınları, İstanbul.
- Atasoy, N. (2002). *Otağ-ı Hümayun*, Aygaz, İstanbul.
- Akün, Ö. (2022). *Göçebe Aşiretlerde Hayvancılık ve Doğa-Kültür İlişkisi: Alikan, Duderan ve Soran Aşiretleri Örneğinde Halkbilim Açısından Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, Ardahan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ardahan.
- Aydın, E. (2022). *Eski Türklerde Gündelik Hayat*, Kronik Kitap, İstanbul.
- Bozkurt, N. (1993). "Çadır" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul, s. 158-162.
- Bulduk, Ü. (2019). "Dağdan Ovaya, Keçiden Koyuna Yörüklük ve Türkmenlik", *YÖRÜKLER Orta Asya'dan Anadolu'ya*, ed. İlhan Şahin, İstanbul, s. 113-122.
- Chavannes, E. (2020). *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*, Selenge Yayınları, İstanbul.

¹²⁷ Özpinar, 2022, 144.

- Çandarlı, A. Ş. (2016). “Türk Çadırı Üzerine”, *Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 16, s. 25-39.
- Çandarlı, A. Ş. (2020). “Göçerlerin Medeniliği ve Yerleşiklik Algısı”, *International Euroasia Congress on Scientific Researches and Recent Trends-VII*, Vol: II, Bakü, s. 398-409.
- Çürük, C.- Çiçekçiler, E. (1983). *Örnekleriyle Türk Çadırları*, Askerî Müze Yayınları, İstanbul.
- Çakır, O. (2024). *Anadolu'da Moğol İstilasası*, Kronik Yayınları, İstanbul.
- Dede Korkut Kitabı, (2021). haz. Muharrem Ergin, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- Deveci, A. (2017). “Türkmen Kültüründe Çadır”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10/54, 2017, s. 434-452.
- Diyarbakirli, N. (1972). *Hun Sanatı*, Millî Eğitim Bakanlığı Kültür Yayınları, Ankara.
- Durmuş, İ. (2018). *Türk Kültürüne Giriş*, Akçağ Yayıncılık, Ankara.
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Bizim Büro Basım Evi, Ankara.
- Erkoç, H. İ. (2023). “Hunlarda Konargöçerlik ve Yerleşik Yaşam”, *Türk Yurdu Dergisi*, S. 425, C. 43 (75), Ankara, s. 39-47.
- Erkoç, H. İ. (2023). “Hun Topluluklarında Konargöçerlik ve Yerleşik Yaşam”, *Disiplinlerarası Hun Araştırmaları-Uluslararası Hun Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed: Csilla Balogh-Hakan Aydemir, İstanbul, s. 121-159.
- Esin, E. (2006). *Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Esin, E. (1971). “Türk Kubbesi”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, C. 3, (Ayrı Basım), Güven Matbaası, Ankara, s. 160-182.
- Genç, R. (2015). *Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Gökçe, M. (2018). “Konargöçer Türk Kültürünün Kökenleri” *Ataylardan Toroslara Konargöçer Türkler*, ed: Mustafa Gökçe-Eren Fehmi Eroğlu, Muğla, s. 10-27.
- Göner, G.-Gönen, G. (2022). “Türklerde Çadır Kültürünün Gelişimi”, *GAB Akademi Dergisi*. 2/3, Ankara, s. 12-24.
- Gül, Y. E. (2015). “Kırgız Türklerinde ‘Boz Üy’ (Çadır) Geleneği”, *Gazi Türkiyat*, Sayı: 17, Ankara, s. 113-120.
- Gültekin, M. (2019). “Türkiye Türkçesinde Ev Kelimesi ile Evin Türevleri ve Bileşikleri Hakkında”, *Altay Toplulukları Mesken ve Mesken Kültürü*, ed. İlhan Şahin-Fahri Solak-Güljanat K. Ercilasun-M. Bilal Çelik-Aymira Taşbaş-Erhan Taşbaş, Türk Dünyası Belediyeler Birliği, İstanbul, s. 53-59.
- Han Hanedanlığı Tarihi, Hsiung-nu (Hun) Monografisi* (2004). haz. A. Onat-S. Ersoy, K. Ercilasun, TTK Yayınları, Ankara.
- Işık, M.- Bilici, E. (2020). “Konargöçer Geleneğinde Çadır”. *Uluslararası Türk Kültür ve Sanatı Sempozyumu Bildirileri*, C. 3, ed. Nureddin Güz-Bünyamin Ayhan, Ankara, s. 121-138
- Göka, E. (2019). *Türk'ün Göçebe Ruhu*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- Gömeç, S. Y. (2009). *Kök Türk Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara.
- Gömeç, S. Y. (2019). “Eski Türklerde Barınak ve Şehir Hayatına Dair İzler”. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 122/240, s. 11-24.
- Gömeç, S. Y. (2018). “Konargöçer Deyimine Dair İlk Tespitler ve Konargöçerlik”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 234, C. 119, s. 37-44.
- Kafesoğlu, İ (2006). *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Kâşgarlı Mahmud (1985a). *Dîvânu Lugati't Türk*, C.1, çev. Besim Atalay, TTK Yayınları, Ankara.
- Kâşgarlı Mahmud (1985b). *Dîvânu Lugati't Türk*, C. 2, çev. Besim Atalay, TTK Yayınları, Ankara.
- Kâşgarlı Mahmud (1985c). *Dîvânu Lugati't Türk*, C. 3, çev. Besim Atalay, TTK Yayınları, Ankara.
- Khazanov, M. A. (2015). *Göçebe ve Dış Dünya*, ter. Ömer Süreven, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul.

- Koca, S. (2016). *Türk Tarihinin Temelleri*, Berikan Yayınevi, Ankara.
- Koca, S. (2021). *Türk Tarihi ve Kültürü Üzerine Yeni Araştırmalar*, C.1, haz. Selcen Koca- İsmail Karakoç, Berikan Yayınevi, Ankara.
- Özpınar, B. (2022). "Türk Çadır Kapıları Üzerine Bir İnceleme" *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 51, s. 137-162.
- Polat, M. S. (2004). *Selçuklu Göçerlerinin Dünyası*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Polat, M. S. (1997). *Moğol İstilasına Kadar Türkiye Selçuklularında İçtimaî ve İktisadî Hayat*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Radloff, W. (1956). *Sibirya'dan*, çev. Ahmet Temir. Maarif Basımevi, İstanbul.
- Roux, J. P. (2020). *Türklerin Tarihi*, çev. Aykut Kazancıgil-Lale Arslan Özcan, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Şen, M. (2018). "Türklerde Yaylag ve Kışlag Kavramları Üzerine Düşünceler", *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 3/2, s. 131-148.
- Togan, Z. V. (1981). *Umumi Türk Tarihine Giriş*, C. 1., Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Turan, O. (2010). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Türk Ocağı Türk Tarihi Heyeti (2014). *Türk Tarihinin Ana Hatları*, TTK, Ankara.
- Uyar, M. (2020). *İlhanlı Devleti'nin Askeri Teşkilatı -Orta Çağ Moğol Ordularında Gelenek ve Dönüşüm-*, TTK Yayınları, Ankara.
- Neumann, B. I.- Wigen, E. (2023). *Bozkır Geleneği*, çev. Ozan Çiftçi, Selenge Yayınları, İstanbul.